

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR PREPARING FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS TO WORK IN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті розглянуто і проаналізовано методологічні основи до підготовки майбутніх практичних психологів до роботи в інклюзивному освітньому просторі. Охарактеризовано особливості «інклюзивного освітнього простору» і визначено його види. Проведено аналіз праць вітчизняних дослідників, присвячених трактуванню цього поняття, і охарактеризовано основні підходи до проблеми підготовки фахівців, що покликані працювати у сфері інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивний освітній простір, інклюзія, інтеграція, практичний психолог.

В статье рассмотрены и проанализированы методологические основы подготовки будущих практических психологов к работе в инклюзивном образовательном пространстве. Охарактеризованы особенности «инклюзивного образовательного пространства» и определены его виды.

Проведен анализ работ отечественных исследователей, посвященных трактовке этого понятия, и охарактеризованы основные подходы к проблеме подготовки специалистов, призванных работать в сфере инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образовательное пространство, инклюзия, интеграция, практический психолог.

The article deals with issue of the methodological foundations of the training of future practical psychologists to work in the inclusive educational environment. The features of "inclusive educational environment" are characterized and its types are defined. An analysis of the works of domestic researchers dedicated to the interpretation of this concept is carried out and the main approaches to the problem of preparing specialists intended for work in the sphere of inclusive education are characterized.

Key words: inclusive educational environment, inclusion, integration, practical psychologist.

УДК 378.011.3-051:159-051]001.8 (045)

Даніліч-Скакун А.А.,

старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних пошуках українських вчених відбувається активізація наукових досліджень у напрямі оновлення концепції підготовки майбутніх практичних психологів, оскільки виникає нагальна потреба в опануванні ними нових функцій в умовах інклюзивного освітнього простору. Практичний психолог стає сьогодні одним із важливих суб'єктів багатостороннього впливу, покликаним виконувати широкі функції в суспільстві, зокрема, забезпечувати психологічну допомогу і супровід дітей і молоді з особливими потребами в їхній успішній інтеграції до соціуму.

Впровадження в освітню практику інклюзії визначило низку питань, які набули гострої актуальності та потребують вирішення в межах педагогіки та психології, й одне з найгостріших – обґрунтування провідного значення роботи практичного психолога як важливого суб'єкта розбудови інклюзивного освітнього й соціального простору та обґрунтування методологічних основ його підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях висвітлено теоретичні концепції та охарактеризовано специфіку роботи з дітьми та молоддю з обмеженими можливостями (І. Іванова, В. Ляшенко, А. Колупаєва, О. Молчан, О. Рассказова, В. Тесленко, М. Чайковський); особливості підготовки вчителів до роботи в інклюзивній освіті (К. Волкова, О. Кучерук); вивчено основи середовищного підходу у визначенні сутності

інклюзивного освітнього та соціального простору (І. Актанов, Л. Проніна, А. Цимбалару, М. Чайковський, І. Чепуришкін, М. Якушкіна та ін.); досліджено проблеми підготовки майбутніх практичних психологів (Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Л. Долінська, М. Д'яченко, Л. Терлецкая, Н. Чепельова, Т. Яценко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак незважаючи на ґрунтовне дослідження різних аспектів визначеної проблеми, немає наукових доробків, присвячених саме визначенню методологічних підходів підготовки майбутніх практичних психологів до роботи в інклюзивному освітньому просторі.

Мета статті – теоретично дослідити основні методологічні підходи до підготовки майбутніх практичних психологів, визначити особливості цього процесу, охарактеризувати змістове наповнення навчальних дисциплін з урахуванням специфіки інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи методологічні основи підготовки майбутніх практичних психологів у контексті розбудови інклюзивного освітнього простору, необхідно висвітлити існуючу нормативну базу з питання запровадження інклюзії в Україні. Необхідність надання дітям з обмеженими можливостями рівних прав в одержанні освіти та соціальної адаптації в суспільстві знаходить підтвердження в таких документах міжнародного стандарту, як «Конвенція ООН про права дитини», «Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розви-

тку дітей». Відповідні документи, в яких визначена пріоритетність інтересів дітей (у тому числі й дітей з обмеженими можливостями розвитку), прийняті в Україні: Конституція України, Національна програма «Діти України», Закон України «Про освіту», Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти тощо. Процес приєднання України до світового досвіду реабілітації та соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями розвитку триває. Отже, Україна як суверенна держава взяла на себе конкретні зобов'язання щодо реалізації на практиці конституційних прав дітей цієї категорії.

Для розуміння методологічних основ підготовки майбутніх практичних психологів до роботи в інклюзивному освітньому просторі велике значення має з'ясування відповідного термінологічного поля. Існують різні підходи до визначення поняття «інклюзії», зокрема, в дослідженнях із соціальної педагогіки О. Рассказова зазначає, що інклюзія – це суспільна ідеологія, державна політика, реальні процеси, які в сукупності створюють у суспільстві можливість усім дітям брати участь в соціальних програмах, діях, ініціативах. Інклюзивну освіту автор розуміє як систему освітніх послуг, що ґрунтуються на принципі забезпечення права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Одним із головних завдань інклюзії є відгук на широкий спектр освітніх потреб дітей у шкільному середовищі та поза його межами [4].

Відзначимо, що не можна ґрунтовно дослідити методологічні питання підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, не розкривши існуючі у світовій і вітчизняній практиці варіанти розвитку інклюзивного суспільства. Визначають такі варіанти: *повна інтеграція* передбачає навчання осіб з особливими потребами в масових закладах як рівноцінних з однолітками з нормативним рівнем здоров'я за місцем навчання та місцем проживання; в межах *комбінованої форми інтеграції* діти і молодь з близьким до норми рівнем психофізичного та мовленнєвого розвитку навчаються разом зі здоровими однолітками, в процесі навчання одержують допомогу вчителя-дефектолога; *часткова інтеграція* – варіант, коли діти й молодь з особливими потребами, які не спроможні нарівні зі здоровими однолітками оволодіти освітнім стандартом, навчаються в спеціальному класі і відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи в масових закладах; *тимчасова інтеграція* забезпечує періодичне об'єднання зі здоровими дітьми для проведення спільних заходів.

Також на практиці існує зворотна інтеграція, яка передбачає відвідування дітьми з нормативним рівнем здоров'я спеціальної школи, і спонтанна

(неконтрольована) інтеграція, коли до освітнього процесу залучаються діти з особливими потребами без надання їм додаткової спеціальної підтримки [6].

У науці існує думка, що форми інтеграції залежать від рівня розвитку осіб з інвалідністю, однак ми вважаємо, що для системи освіти ця думка є лише частково правильною. Сучасний освітній заклад є осередком розвитку і виховання, й тому інтеграція осіб з особливими потребами в більшій мірі залежить від можливостей суспільства створити відповідні умови. Розбудова інклюзивного суспільства здійснюється через велику кількість різноманітних соціальних інституцій, і масова школа є одним із найбільш впливових. Однак на шляху реалізації ідей інклюзії виникає ціла низка перешкод: просторових (архітектурна недосконалість навчальних закладів: відсутність пандусів, ліфтів, зручних парт, спеціалізованих кімнат особистої гігієни тощо), методичних (відсутність методичних рекомендацій для вчителів щодо організації навчальної та виховної роботи з дітьми з різним рівнем здоров'я), психологічних (неготовність учителів, батьків і дітей до успішної співпраці і реалізації особистісного потенціалу в співпраці). На нашу думку, психологічні перешкоди є одними з найскладніших та найважливіших у подоланні, оскільки можливість їх вирішення залежить від емоційно-психологічних зусиль особистості. З огляду на це важливою є підготовка висококваліфікованих практичних психологів, здатних до ефективної професійної діяльності в нових для себе і суспільства умовах і покликаних забезпечити як комфортні умови для інтеграції дітей з особливими потребами в масові школи, так і психологічно підготувати педагогічні колективи до нової для них діяльності.

Відзначимо, що поняття «інклюзивний освітній простір» уперше згадується в меморандумі Міжнародної конференції «Освітня політика у напрямку інклюзивної освіти: міжнародний досвід і українські перспективи» (13–14 квітня 2006 року, м. Київ) як можливий наслідок: прийняття філософії інклюзивної освіти на рівні державної політики і закріплення її в законодавчих і нормативно-правових актах; розробки концепції і державної програми розвитку інклюзивної освіти; реорганізації всієї системи освіти в інклюзивну, починаючи з дошкільної і закінчуючи професійно-технічною і вищою освітою [7]. Подальшого розвитку в нашій державі це поняття отримало в новому Законі України «Про освіту», де зазначається що «засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності, а також розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі в закладах освіти, найбільш

доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами...».

Спираючись на аналіз наукових праць дослідників (А. Колупаєва, О. Рассказова, М. Чайковський) ми визначаємо «інклюзивний освітній простір» як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, факторів, об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття учнями з особливими потребами соціальності через максимально можливе їх включення до всіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування в шкільному просторі, максимальний розвиток їхніх здібностей, стимулювання компенсаторних можливостей організму, набуття повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій. Соціально-педагогічна і психологічна робота в інклюзивному освітньому середовищі виступає посередницькою діяльністю між учнем з особливими потребами і різноманітними структурами й установами, вчителями і вихователями, батьками та іншими спеціалістами, які залучаються до вирішення виховних та навчальних проблем учня (вчителі, асистенти, тренери, керівники гуртків тощо) [4].

Специфіка внутрішнього компонента інклюзивного середовища в контексті психологічної роботи полягає в супроводі дітей з обмеженими можливостями здоров'я, що дозволяє найбільш ефективно прогресувати в соціальному розвитку, яке засноване на соціальній адаптації. Зрозуміло, що психологічний супровід виступає в ролі одного з найбільш ключових компонентів системи освіти загалом і основним системоутворюючим компонентом в інклюзивній освіті. Зазначена позиція психологічного супроводу дозволяє успішно реалізовувати індивідуальні можливості розвитку особистості й забезпечувати повністю адаптивне, взаємне сприйняття: дитина–мікросередовище, мікросередовище–дитина. Психологічний супровід є запорукою ефективної роботи освітнього закладу, який прагне реалізувати програму інклюзивної освіти.

Виходячи з вищесказаного, важливо розуміти, що інклюзивне освітнє середовище навчального закладу може бути розглянуте як специфічне середовище, в якому створено умови для навчання і всебічного розвитку учнів з особливими потребами.

Однією з особливостей освітнього процесу в класах, де навчаються учні з особливими потребами, є створення груп, в яких об'єднують учнів з різними здібностями, інтересами, котрі комфортно працюють разом. За такої організації навчання створюються умови для співпраці вчителя, асистента, декількох вчителів («паралельне викладання»), залучення до процесу логопеда, психолога, батьків [1].

У спеціальній літературі підкреслюється, що метою психолого-педагогічного супроводу дітей

з особливими освітніми потребами в навчально-виховних закладах міста є вивчення особистісного потенціалу, а саме: співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання; особливості емоційно-вольової сфери; індивідуально-характерологічні особливості, їх творчий та інтелектуальний розвиток через залучення всіх учасників навчально-виховного процесу (батьків, педагогів, дітей) до реалізації запланованих дій щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання; соціалізація та адаптація; професійна орієнтація дітей з особливими потребами [3].

У майбутній діяльності практичним психологам варто пам'ятати, що вони як фахівці забезпечують вчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяють виконанню освітніх і виховних завдань закладами освіти [3].

Підкреслимо, що інклюзивні заклади освіти багато в чому змінюють і роль усіх фахівців, однак роль практичного психолога неможливо переоцінити, оскільки він здійснює багато специфічних функцій (діагностична, організаційна, прогностична, попереджувально-профілактична, інформаційна, комунікативна, активізаційна, посередницька, корекційно-реабілітаційна тощо), які набувають нового змісту в інклюзивному освітньому просторі, й готувати до цього майбутніх спеціалістів необхідно з перших курсів навчання. Цикл дисциплін професійної підготовки пропонуємо доповнити предметами «Основи інклюзивної освіти», «Соціально-педагогічні технології роботи в інклюзивній школі» й «Інклюзивна освіта в зарубіжних країнах». У перелік вибіркового дисциплін пропонуємо додати «Основи тифло-, сурдо-, і олігофренопедагогіки», «Практикум із соціальної адаптації особистості в інклюзивному соціальному просторі»

Також важливими є зміни у виховній роботі ЗВО і загальна проінклюзивна діяльність усього педагогічного колективу з формування в майбутніх фахівців інклюзивної компетентності – зумовленої інтегрованої системи дій, що дозволяє здійснювати професійні функції в процесі інклюзивної освіти. Зазначені завдання можуть реалізуватися в освітньому процесі ВНЗ через стратегію командного співробітництва, що в цьому випадку може здійснюватися через: залучення студентів до розробки нових технологій, спрямованих на посилення міжособистісних контактів суб'єктів та об'єктів освітнього процесу інклюзивного навчального закладу; застосування комунікативно-тренінгових засобів, ділових та рольових ігор; збагачення

освітнього процесу ЗВО спільними з громадськими організаціями дітей з інвалідністю творчими заходами та консультаціями; використання потенціалу спільних дозвілєвих форм діяльності; організація волонтерської діяльності; розробку технологій, методів, прийомів супроводу інклюзивної практики завдяки залученню позабюджетних коштів (участь у грантовій підтримці).

Висновки. Взагалі, в результаті проведеного наукового пошуку ми визначаємо два основні методологічні підходи підготовки майбутніх практичних психологів до роботи в інклюзивному освітньому просторі:

– перша – полягає у визнанні провідної ролі в роботі та професійній підготовці практичних психологів такої категорії, як «інклюзивний освітній простір», як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, факторів, об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття учнями з особливими потребами соціальності через максимально можливе їх включення до всіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування у шкільному просторі, максимальний розвиток їхніх здібностей, стимулювання компенсаторних можливостей організму, набуття повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій;

– згідно з другим підходом ми визначаємо, що в контексті розбудови інклюзивного освітнього середовища традиційні професійні функції практичного психолога набувають нового змісту, і тому особливо важливим стає ґрунтовна підготовка майбутнього фахівця до цієї роботи, починаючи з першого курсу, і в усіх видах освітньої діяльності (аудиторній і позааудиторній), оскільки, навчаю-

чись не тільки «бути фахівцем», але й розвиваючи власну інклюзивну компетентність, майбутні професіонали отримують можливість реалізувати свій творчий потенціал в інклюзивному освітньому просторі. Специфічною для підготовки практичних психологів до роботи в інклюзивному освітньому просторі є потреба в розробці технологій роботи з дітьми із захворюваннями різних нозологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Колупаєва А.А., Данілавичуте С.В., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. Київ: Видавнича група «АСК», 2012. 182 с.
2. Мельничук І.М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2010. 326 с.
3. Психологічний супровід інклюзивної освіти: методичні рекомендації / А.Г. Обухівська та ін. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
4. Рассказова О.І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія: монографія. Харків: ФОП Шейніна О.В., 2012. 468 с.
5. Симаєва І.Н. Інклюзивное образовательное пространство SWOT-анализ. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2014. Вып. 5. С. 31–39.
6. Стандарти соціальних послуг: збірка проектів документів / під ред. Л.Л. Сідельнік. Київ: Український фонд соціальних інвестицій, 2007. С. 27–28.
7. Чайковський М.Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі: монографія. Київ: Університет «Україна», 2015. 435 с.